

Старый Вегетарианец & Перпер, С. О. 1913. По миру. *Вегетарианское обозрение*. № 4–5. С. 200–204.

Старый Вегетарианец. 1911а. По миру *Вегетарианское обозрение*. № 8. С. 35–39.

Brang, P. 2006a. Osobyie sudby russkogo vegetarianstva [Special Destinies of Russian Vegetarianism]. *Neprikosnovennyi zapas*. № 2 (46). [Online]. Available at: <http://cutt.ly/Mn8j7VQ> [in Russian]

Brang, P. 2006b. *Rossiya neizvestnaya: Istoriya kultury vegetarianskikh obrazov zhizni s nachala do nashikh dney [Special Destinies of Russian Vegetarianism]* / Per. s nem. A. Bernold P. & P. Brang. Moskva: Yazyki slovyanskoj kultury. [in Russian]

V Poltavskom Vegetarianskom Obshchestve. 1917. [In the Poltava Vegetarian Society]. *Vegetarianskiy Vestnik*. № 5. S. 8–10. [in Russian]

Dudchenko, M. S. 1913. K chemu nas obyazyvaet vegetarianstvo. [What Vegetarianism Binds Us To]. *Yestestvennaya zhizn i vegetarianstvo*. Moskva. S. 162–171. [in Russian]

Kaplan, E. 1911. Pismo v redaktsiyu. [Letter to the Editorial Office] *Poltavskiy golos*. № 1320. [in Russian]

Pyvovarenko, O. A. 2018. Periodychna vehetarianska presa v Ukraini na poch. XX st.: problemy stanovlennia ta funktsionuvannia. Na materialakh zhurnalu «Vehetaryanskoe obozrenye» *Chasopys ukraïnskoi istorii*. Vyp. 38. S. 87–94. [in Ukrainian]

Saryy Vegetarianets & Perper, S. O. 1912. Po miru [Around the World]. *Vegetarianskoe Obozrenie*. № 2. S. 84–85. [in Russian]

Saryy Vegetarianets & Perper, S. O. 1913. Po miru [Around the World]. *Vegetarianskoe obozrenie*. № 4–5. S. 200–204. [in Russian]

Saryy Vegetarianets. 1911а. Po miru [Around the World]. *Vegetarianskoe obozrenie*. № 8. S. 35–39. [in Russian]

УДК 94:(495-82)-054(477-25)«19*712.3»

DOI: 10.20535/2307-5244.52.2021.236157

A. I. Чуткий

ORCID: 0000-0002-9640-9905

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

A. Chutkyi

Taras Shevchenko National University of Kyiv

**ГРЕКИ В КИЇВСЬКОМУ КОМЕРЦІЙНОМУ
ІНСТИТУТІ: ДОСЛІДЖЕННЯ БІОГРАФІЙ
СТУДЕНТСЬКОГО ПЕРІОДУ
ТА СПРОБИ САМООРГАНІЗАЦІЇ**

*Greeks in Kyiv Commercial Institute: Study of Student Period
Biographies and Self-Organization Attempts*

*Дослідження побудоване в рамках вивчення студентства Київського
комерційного інституту, оскільки його архів становить цінне джерело ви-*

вчення українського суспільства початку ХХ ст. Це обумовлено особливим демократизмом цього вишу в політиці щодо викладацьких кадрів і студентства, зокрема першістю в доступі до вищої освіти представників одразу обох статей, фактичній нівеляції станових та етно-конфесійних обмежень для абітурієнтів тощо. Як результат — його студентство являло концентрований зріз цілого суспільства українських земель, що перебували в складі Російської імперії.

У цій розвідці досліджуються документи з архіву Київського комерційного інституту, що пов'язані з навчанням у ньому греків та справою заснування ними Еллінського (грецького) земляцтва.

Ключові слова: історія України початку ХХ ст., грецька діаспора, національні меншини, персоналістика, студентські організації.

In our study, we focused on the Kyiv Commercial Institute, founded in the early 1900's. In Ukraine, it was the first higher education institution of economic profile with no entry restrictions due to the ethnic, gender, and even confessional indication. Also, it carried out a particular democratic policy regarding the students.

Exploration of this institution would allow making broader reconstructions and generalizations about the society of Ukraine of that time, in particular. Serving this purpose, researchers could address the Kyiv Commercial significant volume of the Institute archival records. However, this archive remains unknown to modern scholars.

In the article, we investigate the attempt of the establishment of the Hellenic (Greek) community at Kyiv Commercial Institute, as well as the student life of the representatives of the Greek community.

In the study, some archival records are introduced to the scientific circulation, for instance, about students-Greeks of Kyiv Commercial Institute and the attempts to establish their national organization in this institution. Also, they allowed us to show different aspects of the public everyday life at that time.

The purpose was to analyze archival materials to reconstruct the components of student life of the Greek community in the Kyiv Commercial Institute.

To conclude, the Hellenic (Greek) community was unable to function properly due to the small number of students-Greeks at the commercial institute. However, the draft of its statute and the very fact of attempts to create it showed a high level of consolidation and national consciousness of Greek youth. At the same time, they demonstrated an indifference towards the Russian Empire, which was especially evident in their unwillingness to serve in the military and to fight for this empire during the First World War. This characterized the majority of the students at that time and was constantly increasing, which could be explained by their poor financial situation and by the unwillingness of the authorities to address their actual needs.

To conclude, Greek students fit into the life of most studentship of that time. Also, available research on the Greek diaspora shows that the vast majority of them came from the Azov region and that the Church played a prominent role for some of them.

Keywords: the history of Ukraine at early 20th century, Greek diaspora, national minorities, personalities, student organizations.

Актуальність теми дослідження. В Україні на початку ХХ ст. діяла незначна кількість вищих навчальних закладів, що поєднувалося зі стрімким зростанням потягу до здобуття вищої освіти в суспільстві. Тому кожен тогочасний виш перетворювався на «суспільство в мініатюрі», внаслідок представлення в своєму студентському контингенті представників найрізноманітніших станів і груп. І особливо це стосувалося Київського комерційного інституту, внаслідок фактичної відсутності обмежень вступу до нього за становою, конфесійною, етнічною та навіть гендерною ознакою, що одразу виділяло цей виш з-поміж усіх інших і найкраще засвідчується найстрімкішими темпами зростання чисельності (при одночасній максимальній диференціації за різними ознаками) його студентського контингенту, що швидко вивело цей виш на перші позиції за загальною чисельністю студентів. Відповідно, вивчення різних груп у студентському контингенті цього вишу дають змогу робити ширші узагальнення.

У цій статті увага зосереджена на студентах цього вишу, котрі мали грецьке походження. Проте, враховуючи зазначене, на основі їх вивчення також можна поповнити дослідження з історії студентства України початку ХХ ст., що важливо з огляду на їх особливу роль у подальших знакових подіях громадсько-політичного життя. Також на підставі цього дослідження можна поглибити знання з історії грецької діаспори в Україні, а це важливо з огляду на той незаперечний факт, що без створення цілісної реконструкції історії етнічної палітри населення України неможлива цілісна реконструкція вітчизняної історії.

Так само актуальним є й обраний для дослідження період. Адже початок ХХ ст. став переломним не лише у вітчизняній, але й у світовій історії, започаткувавши власне новітній її етап.

Залучення ж раніше невідомих архівних матеріалів, що і становлять джерельну базу цього дослідження, додатково зміцнює його важливість, оскільки воно сприяє й розширенню джерельної бази з історії України.

Загальна постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ключовою метою історичної науки є створення максимально повної та об'єктивної реконструкції минулого. Модерна історична наука дійшла висновку, що найпродуктивнішим шляхом досягнення цієї мети є праця в рамках мікроісторії. Саме цей напрям дає змогу максимально реалізувати науковий потенціал кожного дослідника, бо тема

ми їх історичних студій стають найближчі їм, а отже вони працюватимуть у їх рамках із максимальною віддачею. При цьому саме через реконструкцію повсякденного життя «не знакових» особистостей стає можливою найбільш об'єктивна та цілісна реконструкція історичного минулого, оскільки саме такі персоналії віддзеркалюють ціле суспільство. Все це відповідає обраному об'єкту дослідження, що представлений умовно кажучи «середньостатистичними» представниками грецької громади України початку ХХ ст.

Формулювання гіпотези дослідження. З'ясування співвідношення студентів грецької національності до загальної кількості студентського контингенту в Київському комерційному інституті. Враховуючи нереалізованість проекту Еллінського (грецького) земляцтва студентів Київського комерційного інституту і відсутність антигрецької складової в політиці Російської імперії, логічно припускати причиною такого стану справ малу кількість греків серед студентства цього вишу. Проте це потребує перевірки.

Також, враховуючи обраний для дослідження об'єкт, що є груповим, адже представлений групою виявлених особових справ студентів-греків Київського комерційного інституту, планувалося з'ясувати характерні риси цього збірного «образу», зокрема: географічну прив'язку місця походження, станову належність, матеріальний рівень і, за можливості, ступінь лояльності до імперії та рівень національної самосвідомості, оскільки останнє є особливо цікавим. А, беручи до уваги факт нерозривного зв'язку мікрота макро-історичних студій, потрібно було зіставити отримані дані з тим, що відомо про студентство Києва та грецьку громаду України початку ХХ ст. аби зрозуміти їх контекстуальність або відмінність від наявних напрацювань у цих ширших контекстах історичної нарації. Лише в такому випадку можна було зрозуміти і те, наскільки студенти-греки були в контексті студентського життя, ставлення до імперської влади й «місця під сонцем», властивого для представників інших етносів.

Аналіз історіографічної бази даної проблеми. Оскільки дослідження перебуває в рамках мікроісторичних студій (досліджуються окремі студенти-греки конкретного вишу початку ХХ ст.), але з логічним включенням отриманих результатів у загальноісторичний контекст (у рамках історії студентства Києва та грецької громади в Україні початку ХХ ст.), то з метою підтвердження чи спростування загальноприйнятої схеми у відповідних широких контекстах, до історіографії цього дослідження включено праці, присвячені історії студентства і навіть Києва початку ХХ ст. — як першому і ключовому в рамках цього дослідження рівню узагальнення. А також праці з історії грецької діаспори в Україні початку ХХ ст., що становить другий рівень узагальнення.

Першочергова роль належить дослідженням з історії найстаріших державних київських вишів — Університету св. Володимира та Політехнічно-

го інституту, а також приватних вишів, зокрема й Київського комерційного інституту, в стінах якого навчалися досліджувані в цій розвідці студенти-греки та планувалося створити Еллінське земляцтво.

Дореволюційні дослідники вищої школи більше цікавились аспектами морального плану, соціальною структурою та подавали узагальнену інформацію по студентству (Милуков, П. 1902, с. 788–800).

Так само й історіографія радянського періоду (при вивченні київських вишів) не приділяла уваги національному аспекту студентського середовища, натомість віддаючи перевагу участі студентства в політичних рухах (Жмудський, О. З., відп. ред. 1959)¹, що мало місце й у випадку загальних досліджень з історії вищої школи (Полянская, Л. 1958; Щетинина, Г. 1987; Яковлев, В. 1972 та ін.).

Модерна вітчизняна історіографія зробила значний прорив у вивченні студентства. Зокрема, було поглиблено дискурс вивчення історії повсякденного життя студентства та місця студентства в суспільстві початку ХХ ст. (Кругляк, М. 2011, 2012, 2015; Посохов, І. 2013). Однак у площині етнічної ідентифікації тут знову переважають пошуки в рамках зазначених етносів та з додаванням українських організацій студентства (Губерський, Л. В., гол. ред. 2019, с. 301–311; Кобченко, К. 2007; Лиховодов, В. І. та ін. 2007)², що є характерним і для досліджень студентства інших міст України початку ХХ ст. (Самойленко, Г. В. & Самойленко, О. Г. 2005, с. 159–181)³. Це ж саме стосувалось і еміграційних видань, які прямо пов'язувалися з історією студентства Києва початку ХХ ст. (Спекторский, Е. 1935; Спекторский, Е. 2007) або ж їх написали особи, що залишили згадки про своє навчання в досліджуваній період (Ковалевський, М. 1960).

З-поміж закордонних видань, що стосуються студентства досліджуваного періоду (щоправда, в контексті Російської імперії загалом) особливу цінність становлять праці А. Іванова (Іванов, А. 1991, 1999, 2001).

Безперечно, особлива роль належить дослідженням, присвяченим власне історії Київського комерційного інституту. Проте вони є вкрай незначними (Міхневич, Л. 2011), оскільки цей виш досі залишається несправедливо обійденим увагою дослідників. Натомість він дає змогу отримати цінний матеріал внаслідок особливої строкатості свого студентського контингенту, що забез-

¹ Киевский университет. Документы и материалы. 1834–1984 / Ред. коллегия М. У. Бельий и др. 1984.

² Alma mater. Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917–1920. Матеріали, документи, спогади / Короткий В. А., Ульяновський В. І. (упоряд.). Київ, 2000. Кн. 1. С. 115–130, 403–440, 552–565, 579–646; 3 іменем Святого Володимира. Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників / Короткий В. А., Ульяновський В. І. (упоряд.). Київ, 1994. С. 321–380.

³ Харківський університет ХІХ — початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 т. Т. 2 / Уклад.: Б. П. Зайцев, В. Ю. Іваненко, В. І. Фадєєв, С. М. Пудєлко, Б. К. Мігаль, С. І. Посохов. Харків: Saga. 2010, с. 304–316, 324–412; Історія Одеського університету (1865–2000) / Л. О. Ануфрієв [та ін.]; голов. ред. В. А. Сминтина. Одеса: Астропринт, 2000.

печує різноплановий і багатий матеріал з історії вищої школи (що й засвідчили розвідки А. Чуткого (Чуткий, А. 2008, 2010, 2011, 2013б, 2013а, с. 95–104, 204–246, 302–304)) і водночас дає змогу «виводити» на узагальнення, що стосувались оцінки населення України загалом.

Зазначу, що складність з вищелуванням з-поміж студентів представників інших етносів зумовлена домінуванням їх градації в офіційній імперській статистиці за конфесійною ознакою. І тут Київський комерційний інститут дає поживний ґрунт для досліджень у цьому напрямі, також і завдяки діяльності в його стінах різних студентських земляцтв, сформованих зокрема й за національним принципом.

Праці з історії Києва залучались, аби зрозуміти відповідність отриманих у результаті цього дослідження результатів до загальної ситуації в освіті та етнічній структури його населення (Касименко, О. К., гл. ред. 1984, с. 316–317). Такі дослідження радянської доби висвітлювали виключно загальну чисельність та максимум — соціальну структуру населення міста. Модерні серед них (Диса, К. & Бетлій, О. & Мартинюк, О., ред. 2016; Калакура, О. 2007, с. 99–113; Кальницький, М. 2012, 2014; Ковалинський, В. 1998; Коженювський, М. 2015; Лисевич, І. 1997; Макаров, А. 2005, с. 330–421; Палладіна, Т. 2002, с. 48–60 та ін.) віддали належну увагу історії повсякдення, зокрема київського учнівства та студентства початку ХХ ст. Проте в них увага зосереджена головню на титульному етносі, а також на поляках і євреях.

Відповідно, враховуючи зосередження в цьому дослідженні уваги на студентах-греках, було залучено низку праць з історії грецької меншини в Україні (Араджиони, М. 1999; Гедьо, А. 2001; Терентева, Н. 1999, 2004, с. 189; Якубова, Л. 1999)¹. Вони є фундаментальними і створюють загальну картину життя греків в Україні, зокрема засвідчують їх зосередження на Маріупольщині, а також у низці великих міст України, зокрема й Києві. Проте, враховуючи зазначену меншу «розкрученість» теми цієї національної меншини в історії України, вона залишає більший простір для подальшої роботи дослідників. Це засвідчується й невідомістю досліджуваного в цій розвідці Еллінського земляцтва студентів Київського комерційного інституту, а тим більше — студентів-греків цього вишу, зокрема в працях, що висвітлювали історію греків у Києві початку ХХ ст. (Терентьєва, Н. & Балабанов, К. 2008, с. 238–260). Як виняток, можна зазначити, що з-поміж виявлених студентів-греків Київського комерційного інституту увагу дослідників привернула постать С. Ялі, враховуючи помітну роль цієї особи у грецькому культурному відродженні в Україні 1920-х рр. (Лебедева, В. П. & Узбек, Е. А. & Дзюбенко, Н. А. 2009, с. 228–280).

¹ Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти. Київ, 2000; Греки Одесьї: именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. Ч. VI: 1907–1920 / Авт. и составил: Л. Г. Белоусова, А. В. Мартыненко, А. М. Паниван, М. Г. Батурина, А. Е. Бух; Ред. кол.: Ниточко И. И., Парадисопулос С., Белоусова Л. Г. Одесса, 2009.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття (наукова новизна дослідження). Історія грецької діаспори в Україні доволі ґрунтовно розроблена, що створює враження вичерпаності цієї теми досліджень. Проте виявлення справи Еллінського (грецького) земляцтва студентів Київського комерційного інституту та особових справ студентів-греків, що навчалися у цьому виші та раніше не досліджувалися, дає підстави вести мову про можливість подальшої роботи в цій сфері та змушує вивчати цей комплекс архівних документів. Так само виявлені документи сприяють поповненню знань з історії студентства в Україні початку ХХ ст. і становища тогочасного суспільства загалом.

Джерельною базою дослідження став комплекс документальних матеріалів з архіву Київського комерційного інституту¹, що нині зберігаються в Державному архіві м. Києва. Він складається зі справи про те, як студенти цього вишу заснували Еллінське (грецьке) земляцтво, а також із особових справ студентів-греків, котрі навчалися у цьому інституті на початку ХХ ст.

Архівна справа Еллінського земляцтва цього вишу незначна за обсягом, але дає можливість проаналізувати мету та завдання цієї організації, а отже й те, чого прагнули студенти-греки, плануючи її створення, що дає змогу зрозуміти міру їхньої національної самосвідомості та консолідованості на національному ґрунті.

Особові справи студентів-греків цього вишу є само скромні за обсягом, але складаються з різних документів, що дають змогу з'ясувати, звідки вони походили, де здобули середню освіту і до якого суспільного стану належали, а також сприяють у реконструкції студентського періоду їх життя.

Допоміжну роль відіграють справи інших земляцтв, які створили студенти цього вишу, взяті для з'ясування відповідності (чи винятковості) студентів-греків Київського комерційного інституту загальній тенденції в настроях етнічних груп у середовищі студентів цього вишу. Також залучено й загальні дані зі студентського анкетування, проведеного за ініціативи викладача Київського комерційного інституту О. О. Русова серед студентів різних київських вишів 1913 р., що дає змогу зіставляти одиничні особові дані з загальною статистикою.

Методологія дослідження заснована на принципах, якими керуються сучасна мікроісторія й історична наука загалом. Ключовими є принципи науковості та об'єктивності, а також інші загальнонаукові й спеціально-наукові методи, зокрема синтезу, індукції, порівняльний тощо.

Метою дослідження було введення до наукового обігу комплексу архівних джерел, що стосуються конкретних представників грецької діаспори в Україні початку ХХ ст. в період їх навчання в Київському комерційному інституті, а також спроби їх інституалізації в рамках цього вишу шляхом

¹ Державний архів м. Києва (Держархів м. Києва). Ф. 153.

створення власного земляцтва. А, враховуючи «незнаковість» цих студентів-греків (а отже й їх типовість для ширшого загалу), за мету також поставлено крізь призму їх біографій студентського періоду з'ясувати, наскільки вони були контекстуальні тогочасному студентству Києва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Справа Еллінського (грецького) земляцтва, виявлена в архіві Київського комерційного інституту, який нині зберігається в Державному архіві м. Києва, є нетиповою за край стислим обсягом — 6 аркушів проти десятків аркушів у аналогічних справах із архіву цього інституту. Наприклад, в архівній справі Каси взаємодопомоги студентів-вірмен Київського комерційного інституту нараховується понад 30 аркушів і вони засвідчують її роботу в 1910–1914 рр.¹ А Бессарабське земляцтво студентів Київського комерційного інституту взагалі діяло з 1908 по 1914 р. і так само має солідну архівну справу²; аналогічно й Прибалтійське земляцтво (архівна справа якого перевалює за 100 аркушів)³. Так само тривалою була діяльність і значно більшими за обсягом, порівняно зі справою Еллінського земляцтва, були справи Української громади, Кавказького земляцтва, Гуртка любителів грузинської культури (наукового гуртка студентів-грузинів), Польського гуртка⁴. Аналогічною була ситуація й зі студентськими земляцтвами, створеними не за етнічним, а за територіальним принципом: Катеринославським, Воронізьким, Донським, Єлизаветградським, Волинським⁵ та багатьма ін. І лише архівна справа Наукового гуртка студентів-осетинів є співмірною за обсягом⁶ зі справою Еллінського земляцтва. Такий обсяг справи Наукового гуртка студентів-осетинів обумовлений тим, що ця організація не почала діяльності, тому відсутня в переліках затверджених студентських організацій Київського комерційного інституту⁷. Це можна пояснити у випадку Наукового гуртка студентів-осетинів певними політичними моментами (так само як і у випадку Гуртка з вивчення єврейської культури, який ініціативна група студентів цього вишу планувала створити в грудні 1909 р.⁸ і який закономірно не міг бути дозволений за умов розгону антисемітської кампанії). Проте у випадку Еллінського (грецького) земляцтва заборонних політичних мотивів не було. Тож тут, вочевидь, далися ознаки інші фактори, ймовірно — відсутність необхідної кількості членів-засновників, котрих мало бути не менше, ніж 20. Принаймні, такою була доля

¹ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 150.

² Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 9; 882.

³ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 10.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 8, 53, 58, 482, 147.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 52, 56, 136, 137, 324.

⁶ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 483.

⁷ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 47. Арк. 1; Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 134; Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 320. Арк. 1–3; Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 664; Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 881.

⁸ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 59.

ініціативи зі створення Мінського земляцтва, яке в принципі не мало нічого політичного, але не було реалізоване через те, що його ініціювало лише 3 особи¹. Отже, перший висновок, який напрошується за аналогією, це те, що студентів-греків (або активних з-поміж них) серед студентів Київського комерційного інституту виявилось недостатньо. Цей висновок почасти засвідчується й наскрізним вивченням усіх описів фонду Київського комерційного інституту в Державному архіві м. Києва, де зберігаються особові справи студентів, котрі навчалися у цьому інституті. Щоправда, здійснено це переважно на підставі етнічної «прив'язки» за прізвищем, бо загальна кількість особових справ студентів, що відклалися в архіві Київського комерційного інституту, становить майже 26000 одиниць, тому закономірно одному досліднику неможливо їх наскрізно опрацювати.

Тим не менше, сам факт ініціювання створення Еллінського (грецького) земляцтва засвідчував присутність з-поміж студентів Київського комерційного інституту греків. А аналіз змісту статуту цього земляцтва дав змогу «проявити» цілі, які ставили ці особи, засновуючи Еллінське (грецьке) земляцтво, а також і саме ініціювання його створення в хронологічній послідовності.

Заяву з проханням затвердити статут Еллінського (грецького) земляцтва спрямували директору Київського комерційного інституту шість студентів цього вишу 11 лютого 1912 р. Це Василь Папа-Михайлов, Георгій Костоманов-Ніколаєв, Георгій Константинов, Харлампій Емпоропуло, Харлампій Харлампов-Попандопуло, Захарій Катенжи². Друге подання такого самого змісту датоване 26 лютого 1912 р. вже з підписами вісьмох осіб (окрім названих додалися ще Костянтин Стреміади та Харлампій Харлампов)³. Це подання, як видно з дати прослуховування його в правлінні інституту, відбулося 12 березня 1912 р., з допискою, що один з ініціаторів створення Еллінського земляцтва отримав назад документи 4 грудня 1912 р.⁴, а отже воно не було затверджене і не розпочало діяльності.

У першу чергу привертає увагу сама назва цієї організації — вона засвідчує чітку національну ідентифікацію грецької молоді початку ХХ ст., що мешкала у межах Російської імперії. Але водночас і апеляцію до давнього періоду грецької історії, що за умов вже понад півстолітнього відновлення грецької державності мало вигляд певного анахронізму.

Більшу цікавість становить власне зміст проекту статуту Еллінського (грецького) земляцтва. Відповідно до першого розділу цього документа, Еллінське земляцтво складалося лише «з дійсних членів», до яких належали «виключно слухачі інституту греки»⁵. Етнічна належність, як виключна

¹ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 320. Арк. 26.

² Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 480. Арк. 1.

³ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 480. Арк. 2.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 480. Арк. 1.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 480. Арк. 3.

підстава для членства в цьому земляцтві, одразу ж виводила його з розряду сформованих за регіональним принципом і відносила до менш численних суто етнічних студентських земляцтв, якими були тільки земляцтва низки кавказьких етносів, українців (грумада) й поляків. Хоча навіть у цих земляцтвах етнічна належність не завжди була визначальною для набуття членства в них. Наприклад, у випадку Гуртка польської молоді студентів цього вишу ознака етнічної належності, як обов'язкова умова для набуття членства в ньому, не була прописана прямо¹. І лише в Кавказькому гуртку студентів Київського комерційного інституту національна належність була ключовим чинником для права на членство². Натомість у більшості інших студентських земляцтв Київського комерційного інституту такою підставою могло виступати не тільки національне походження, але й тимчасове проживання або навчання у відповідній землі, як це було, наприклад, у випадку Бессарабського земляцтва³.

Цим особливим акцентом на етнічному моменті пояснюється й відсутність у складі Еллінського (грецького) земляцтва почесних членів, оскільки до таких могла належати, відповідно до усталеної практики, будь-яка особа, що внесла одноразово якусь більшу суму чи в інший спосіб допомогла земляцтву⁴. Серед тогочасної грецької громади Києва були заможні особи, але вони, вочевидь, зосереджувалися на підтримці в межах місцевої (київської) грецької громади й банально не могли бути обізнаними з планами групи грецьких юнаків, котрі ще й походили не з Києва (як буде показано далі), заснувати в місті свою організацію. До того ж приблизно в той самий час, після нетривалої діяльності, припинило діяльність Грецьке благодійне товариство, яке заснувала місцева грецька громада (Терентьєва, Н. & Балабанов, К. 2008, с. 259), що могло свідчити про скромні можливості місцевої грецької громади. Що ж до підтримки з боку решти населення Києва, то така вузько спрямована (в етнічній площині) організація взагалі не становила жодного інтересу. Тобто на зовнішню підтримку цій малочисленній групі серед студентів Київського комерційного інституту не доводилося розраховувати, що теж підважувало шанси на її утвердження.

Повертаючись до змісту першого розділу статуту Еллінського (грецького) земляцтва студентів Київського комерційного інституту, зазначимо, що згідно з п. 2 цього розділу йшлося про щомісячні внески дійсних членів земляцтва у сумі «мінімум 25 коп.»⁵. Це теж було типовою рисою для інших земляцтв цього вишу і належало до середнього розміру членських внесків по них — завзвичай вони коливались у межах від 10 до 50 коп.⁶, хоча мали місце і позна-

¹ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 147. Арк. 18.

² Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 53. Арк. 54.

³ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 9. Арк. 4 зв.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 9. Арк. 4 зв.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 480. Арк. 2.

⁶ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 321. Арк. 11 зв.; Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 478. Арк. 3 зв.; Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 144. Арк. 26; Держархів м. Києва.

чення «посильного внеску»¹. Відповідно, й статки членів Еллінського (грецького) земляцтва були середніми на рівні доходів більшості студентів цього вишу. А більшість останніх характеризувались як малозабезпечені.

Пункти 3–5 розділу I присвячено порядку вступу і виходу з земляцтва², що були доволі стандартні й для решти земляцтв цього вишу.

II–IV розділи проекту статуту Еллінського (грецького) земляцтва студентів Київського комерційного інституту, так само як і у випадку інших земляцтв цього вишу, мали стандартний зміст: присвячувалися коштам (що склалися з внесків самих членів, а також прибутків від різних заходів та випадкових пожертв), управлінню й керівництву земляцтва (останнє складалося з голови, секретаря, котрий одночасно виконував і обов'язки бібліотекаря, касира та кандидата)³. Відмінність тут полягала в тому, що низка земляцтв цього вишу не мали бібліотекаря або ж це була окрема виборна особа; а також інші земляцтва зазвичай мали товариша голови й двох кандидатів⁴. Таке ущільнення складу керівництва, вочевидь, випливало з обмеженої кількості осіб (водночас засвідчуючи це припущення), котрі планували утворити Еллінське земляцтво: їх було всього шість, тож кооптування до керівництва чотирьох із них уже зводило майже весь склад ініціативної групи до керівництва планованого Еллінського земляцтва.

Розділи V–VI проекту статуту Еллінського (грецького) земляцтва стосувалися ревізійної комісії та каси (поділяючи капітал на основний, запасний, позичковий і бібліотечний), з найбільшою деталізацією порядку отримання й повернення позик⁵. Останнє засвідчує, що одним із важливих завдань створення земляцтв була матеріальна взаємодопомога студентів. Це мало місце і в інших аналогічних випадках (Чуткий, А. 2013, с. 226–230) та пояснювалося скрутним матеріальним становищем значної частини студентства Києва (Губерський, Л. В., гол. ред. 2019, с. 226–228, 302)⁶, а, як засвідчують загальні дослідження, характеризувало й інші подібні організації та студентство загалом (Іванов, А. 1991, 2001, 2002; Кругляк, М. 2011, 2015). Так, згідно зі студентським анкетуванням, проведеним у київських вишах 1913 р., 72% опитаних зазначили, що мали місячний бюджет до 30 руб.⁷, що було доволі скромно, а, враховуючи ще й необхідність сплачувати за навчання, ставило їх за межу бідності. Також економічна спрямованість відповідає доз-

Ф. 153. Оп. 8. Спр. 883. Арк. 2 зв.

¹ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 881. Арк. 26 зв.

² Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 480. Арк. 3.

³ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 480. Арк. 3–4.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 321. Арк. 13; Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 478. Арк. 4 зв.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 480. Арк. 4–5.

⁶ Харківський університет XIX — початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 т. Т. 2 / Уклад.: Б. П. Зайцев, В. Ю. Іваненко, В. І. Фадєєв, С. М. Пуделко, Б. К. Мигаль, С. І. Посохов. Харків: Сага, 2010. С. 385–388.

⁷ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 9. Ч. II. Спр. 66. Арк. 20.

воленому формату студентських організацій¹, що теж обумовлювало прописування відповідних положень у статутах студентських організацій того часу. Окрім цього, тотожність положень статутів різних земляцтв засвідчує добру обізнаність студентів-греків із ними, як і загалом тісне спілкування поміж різними етнічними групами студентів Київського комерційного інституту. А отже, вони не становили ізольованої групи, що досягалося також і за рахунок їх володіння офіційною мовою імперії, сприйняттям панівних норм спілкування в студентському середовищі тощо, тобто засвідчувало і певний корпоративний дух, властивий тогочасному студентству. Останнє положення підтверджується висновками модерних досліджень із цієї теми (Іванов, А. 2004; Круляк, М. 2015; Посохов, І. 2013 та ін.).

Оскільки на цьому зміст справи Еллінського (грецького) земляцтва вичерпується, пропонуємо аналіз виявлених особових справ студентів-греків Київського комерційного інституту, бо частина з них належали до ініціаторів його заснування і загалом ці матеріали вписуються в рамки даного дослідження.

Так, в архіві Київського комерційного інституту вдалося віднайти особову справу студента цього вишу Василя Папа-Михайлова, котрий значився першим у списку ініціаторів заснування Еллінського (грецького) земляцтва студентів цього вишу. Він, як засвідчують документи цієї архівної справи, народився 30 січня 1885 р. в родині православного священика з Карської області й на момент вступу до інституту мешкав у с. Арам-Вартан Карського повіту Карської обл.² Середню освіту здобув у Тифліській духовній семінарії в 1902–1909 рр., при оцінках «3» і «4» та відмінній поведінці³. З копії формулярного списку про службу його батька довідуємося, що останній народився 1853 р., освіту здобув у Аргіопільському грецькому училищі, з 1873 р. перебував на священицькій службі й «у 1883 р. за власним бажанням переселився з Туреччини до Карської області»⁴. Також у батьківській родині, окрім Василя, зазначені діти: Перикл (30 років), Христина (28 років) та Михайло (20 років)⁵. Тож навіть на прикладі імен дітей бачимо еволюцію від типowo грецьких до більш властивих російській православній традиції після переїзду цієї грецької родини до Російської імперії, що можна розглядати як підкорення нормам останньої, а отже й відповідний тиск імперії.

Наприкінці липня 1909 р. В. Папа-Михайлов подав заяву з проханням про зарахування студентом Київського комерційного інституту⁶. Цікаво, що з-поміж документів, які він подав, окрім традиційних для того часу, була й довід-

¹ Тимчасові правила організації студентських інституцій у вищих навчальних закладах Міністерства народної освіти (Університет Святого Володимира: студентське життя 1834–1917: зб. док. / упоряд. В. А. Короткого, за ред. Л. В. Губерського. Київ : Київський університет, 2014. С. 324..

² Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1444. Арк. 8.

³ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1444. Арк. 4.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1444. Арк. 14 зв.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1444. Арк. 15.

⁶ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1444. Арк. 3.

ка про віспощеплення¹. Останнє є актуальним у сучасній ситуації, адже він походить із регіону, де епідемії віспи були поширеним явищем і були подолені саме завдяки масовій вакцинації. Тож тут ми, через цей приклад (що засвідчується й іншими прикладами серед студентів, котрі походили з південних регіонів Російської імперії — наприклад, вихідця з Грузії М. Капа-надзе²) так би мовити «присутні» на початковій стадії активної боротьби з віспою, що зрештою завершилася перемогою. А це змушує до відповідних роздумів у контексті поточної ситуації з пандемією COVID-19 та знову підтверджує величезну актуальність історичної інформації для вироблення правильних стратегічних рішень у сьогоднішні.

Також іще до завершення процедури зарахування В. Папа-Михайлов прохав керівництво вишу «поклопотатися перед ким потрібно» про подальше відтермінування військового призову³, тобто не бажав переривати навчання задля військової служби в імперських військах. Проте зовсім інакше склалося, коли допомоги потребувала його батьківщина. Так, 8 жовтня 1912 р. датоване посвідчення, видане В. Папа-Михайлову з канцелярії інституту щодо його виїзду за кордон до 1 вересня 1913 р.⁴ Із подальших документів довідуємося, що він мав за мету виїхати для участі в Балканській війні на боці Греції. Щоправда, скористатися дозволом на виїзд він не зміг «внаслідок припинення тоді прийому волонтерів Еллінським урядом»⁵ і продовжив навчання. Цей пасаж показує як міру патріотизму конкретного грека, відірваного від Батьківщини, так і політичні обставини й міру підтримки Греції в тій війні з боку Російської імперії, внаслідок мовчазної згоди на набір добровольців у межах імперії для війни на Балканах на боці цієї держави. Водночас цей приклад різко контрастував із масовим небажанням представників різних етносів (навіть титульного) Російської імперії захищати її в умовах Першої світової війни (Чуткий, А. 2018, 2019). Те саме стосувалося й В. Папа-Михайлова, отже, він не мав патріотичних почуттів до Російської імперії. Зокрема, він і надалі клопотався про подальше відтермінування призову в зв'язку з неможливістю закінчити інститут в установлені терміни «внаслідок матеріальної неспроможності»⁶.

У період навчання в інституті В. Папа-Михайлов належав до матеріально незабезпечених студентів, що засвідчується його поданнями на звільнення від плати за навчання⁷. З них довідуємося, що він орендував у Києві кімнату за 6 руб. на місяць, харчувався в студентській їдальні за 4,5 руб., а загальний місячний бюджет оцінив у 14 руб. — мізерна сума. 3-поміж джерел

¹ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 5. Спр. 3432. Арк. 5.

² Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. Арк. 6.

³ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1444. Арк. 17.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1444. Арк. 39–39 зв.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1444. Арк. 42.

⁶ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1444. Арк. 41.

⁷ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1444. Арк. 32–36 зв.

надходжень коштів відзначено 12–15 руб. від батька з припискою, що сам В. Папа-Михайлов ніякої роботи не мав і що «прийме будь-яке зайняття»¹. Відповідно доходи майже дорівнювали витратам, що не залишало можливості ще й для оплати навчання.

У травні — червні 1913 р. В. Папа-Михайлов склав випускні екзамени і йому присвоїли звання кандидата економічних наук другого розряду², тобто диплом без відзнаки.

Останній документ (за хронологією) з його особової справи в архіві інституту датовано лютим 1916 р. Це супровідний лист до Кавказького відділення Селянського поземельного бланку в Катеринодарі, де В. Папа-Михайлов працював на посаді помічника бухгалтера першого розряду, з проханням передати йому диплом про закінчення інституту, що було задоволено³. Відповідно, військового призову він зміг уникнути навіть за умов Першої світової війни, тобто за Росію він воювати не бажав, а потрапити до Греції тоді було неможливо внаслідок її відрізаності від Російської імперії Османською та Австро-Угорською імперіями, а також Болгарією, які належали до ворожого табору.

У серпні 1908 р., тобто наприкінці другого року функціонування цього вишу і буквально зразу ж після його реорганізації на повноцінний виш, заяву про вступ до Київського комерційного інституту подав ще один із ініціаторів заснування Еллінського земляцтва — Георгій Константинов. При цьому він зазначив своєю адресою с. Мангуп Маріупольського пов. Катеринославської губ.⁴ Копія метричного витягу засвідчує, що він народився 1 листопада 1888 р. у с. Чердакли в родині місцевого православного священика, а хрестними батьками були представники місцевої грецької громади⁵. Копія формулярного списку про службу його батька засвідчує, що останній народився 1841 р. так само в родині православного священика в с. Мангуп, освіту здобув у Катеринославській духовній семінарії, з якої був звільнений через хворобу, а з 1862 р. займав священицькі посади в Маріупольському повіті (з 1881 р. у с. Чердакли) і що він мав п'ятеро дітей: Михайла, Олімпіаду, Євфимію, Клеопатру та Василя⁶. Отже, його діти мали типові як для Російської імперії, так і для його історичної батьківщини імена, що теж показово, засвідчуючи збережений рівень національної самосвідомості, навіть попри нав'язування канонів з боку імперії.

Зі свідоцтва Катеринославської духовної семінарії довідуємося, що з 1903 по 1908 рр. Г. Константинов навчався в цій семінарії. При цьому з усіх предметів отримав «3» та «4» і лише з поведінки та церковного співу — «5»⁷.

¹ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1444. Арк. 33.

² Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1444. Арк. 47.

³ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1444. Арк. 1, 56.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 1.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 4.

⁶ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 4 зв.

⁷ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 2.

Навесні 1910 р. Г. Константинов мав відбувати військову повинність. Натомість він порушив клопотання про відтермінування призову до кінця навчання, що було задоволено¹. При цьому у відповіді Маріупольського волосного правління зазначалося, що він працював у службі зборів Катеринославської залізниці в м. Катеринославі². Останній факт згодом сам Г. Константинов пояснив матеріальною скрутою і як наслідок — необхідністю підробітків³.

3 липня 1910 р. Г. Константинов звернувся до директора інституту з проханням про відрахування у зв'язку з відсутністю засобів для оплати за навчання і прохав надіслати всі його документи до Катеринослава, де він працював у відділі зборів місцевої залізниці⁴. У липні — серпні 1910 р. він листувався з інститутом щодо надання посвідчення про те, що він був студентом цього вишу⁵. Однак уже 16 серпня 1910 р. Г. Константинов звернувся до директора інституту з проханням про поновлення серед студентів⁶. Це прохання було задоволено і він повернувся на третій курс інституту.

Наприкінці квітня 1911 р. Г. Константинов отримав від інституту посвідчення «для підшукування ... посади в одному з управлінь російської залізниці на літні місяці»⁷. Це, як і минулого року, пояснювалося його скрутним матеріальним становищем і як наслідок — пошуком підробітків на час літніх канікул, тобто зі збереженням місця дійсного студента.

Матеріальна скрута на загал була характерною рисою студентів Київського комерційного інституту, що засвідчується не лише відповідними документами з багатьох особових справ, але й наявністю в архіві цієї установи окремих справ, що складаються з численних заяв із проханнями про пільги в сплаті за навчання⁸. Варто зазначити, що матеріальна скрута характеризувала студентство тогочасного Києва загалом, що засвідчують дані згаданого студентського анкетування 1913 р.⁹ Була матеріальна незабезпеченість характерною рисою і студентства Російської імперії початку ХХ ст., що засвідчують відповідні дослідження (Іванов, А. 1999, 2001, 2002; Кругляк, М. 2011, 2015; Посохов, І. 2013).

У випадку ж Г. Константинова скрутне матеріальне становище засвідчується його подальшими зверненнями до директора і правління Київського комерційного інституту з проханнями про пільги у сплаті за навчання. Так, уже у вересні 1911 р. він прохав раду професорів інституту звільнити його від

¹ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 8.

² Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 7 зв.

³ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 18.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 9.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 12–15.

⁶ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 16.

⁷ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 20 зв.

⁸ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 38, 122, 303.

⁹ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 9. Ч. II. Спр. 66. Арк. 20.

плати за навчання в поточному семестрі. При цьому Г. Константинов пояснював, що не може отримати грошей із дому, бо мати вдова і на її утриманні перебуває донька «зовсім не прилаштована до життя та непрацездатна», а дві інші його сестри працюють земськими вчительками «і отримуючи незначну зарплату (одна 26, інша — 34) мусять утримувати хвору матір з сестрою; за такого бюджету зовсім неможливо уділити щось мені, що й змушує мене, що існує ледь-ледь на засоби від уроків, звернутися з таким проханням»¹. Отже, з цього прохання ми довідуємося, що й Г. Константинов, як і багато інших матеріально незабезпечених студентів, знаходив вихід у репетиторстві, що підтверджується й узагальненими даними студентського анкетування 1913 р.² Але він чомусь приховав інформацію про матеріальне становище двох старших братів, про яких довідуємося з наведеного послужного списку його батька. Проте подання Г. Константинов підкріпив можливістю підтвердження цих даних з боку Катеринославського земляцтва, у складі якого він перебував³.

Цікаву інформацію про матеріальний аспект життя тогочасного студентства містить і бланк, що супроводжував це прохання. В ньому, зокрема, зазначено, що Г. Константинов: 1) винаймав у Києві квартиру «разом з товаришем», кожен з них платив по 6,5 руб. на місяць; 2) харчувався в студентській їдальні й платив за обід 3–5 руб. на місяць, що було мінімальним із виявлених розмірів витрат на харчування; 3) прибутки становили 7 і 8 руб. за два уроки⁴. Зазначу, що у відповідь на це прохання Г. Константинов отримав лише зменшення розміру плати за семестр на 15 руб.⁵, тобто менше, ніж на третину від загальної суми, необхідної для сплати за навчання за семестр (Чуткий, А. 2013а, с. 210).

У лютому 1912 р. Г. Константинов звернувся з черговим проханням про звільнення від плати за навчання в повному обсязі, але й цього разу домігся лише її зменшення, щоправда, вже на 25 руб.⁶ У поясненні до цього прохання наводилися ті самі аргументи, хіба що показано на 2 руб. більший за торішній розмір окладу, який отримували його сестри за працю земськими вчительками⁷. А щодо витрат, то з 6,5 до 6 руб. він зменшив платню за квартиру, плюс 5,5 руб. витрачав на харчування в їдальні Собченка «на обіди»⁸. Останнє формулювання присутнє в усіх інших подібних бланках, будучи закріпленим і в самій його формі, що засвідчує усталену практику, відповідно до якої основним прийомом їжі для студентства був обід, тоді як сніданок і вечеря

¹ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 22.

² Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 9. Ч. II. Спр. 66. Арк. 20.

³ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 22.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 23.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 22.

⁶ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 24.

⁷ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 24 зв.

⁸ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 131.

часто зводилися до пиття чаю чи кави з хлібом чи й без нього. 3-поміж джерел доходів знову зазначено «урок» (тепер один, що було типовим за умов великої конкуренції в цій сфері) та «переписування», за що він отримував по 8 руб. на місяць¹. Зазначу, що конкуренція серед студентів у репетиторстві була така потужна, що іноді про неї казали відкрито як про добре відомий факт. Наприклад, інший студент Київського комерційного інституту Є. Осипов, подаючи 1912 р. прохання про звільнення від плати за навчання, зазначав: «Знайти у Києві уроки, які б забезпечили мене, я не мав можливості, за відсутності знайомств та сильної конкуренції»².

Повертаючись до особи Г. Константинова зазначу, що в квітні 1912 р. він повторив прохання списати з нього решту плати за семестр, бо міг сплатити замість 30 руб. лише 10 руб., а решту — у вересні, що було задоволено³.

У січні 1913 р. Г. Константинов знову прохав про пільги в сплаті за навчання — про відтермінування її внесення⁴. Цікаво, що в супровідних бланках Г. Константинов зазначив, що зменшив абсолютно всі витрати — за житло тепер платив 5 руб., обіди отримував безкоштовно від Товариства швидкої допомоги нужденним учням м. Києва; а єдиним джерелом надходження коштів було отримання 15 руб. від сестер⁵.

У вересні 1913 р. він подав до правління інституту прохання про позику для покриття плати за навчання, що було задоволено частково (у розмірі 20 руб.)⁶.

Початок Першої світової війни ознаменувався масовою мобілізацією, у першу чергу молоді. Чимало молодих осіб шукали будь-які засоби для уникнення призову, що тоді стало масовим явищем, яке лише поширювалося з затягуванням війни. Зокрема, це було поширеним і з-поміж студентів Київського комерційного інституту (Чуткий, А. 2018). Найзручнішим способом уникнути мобілізації для молоді був вступ на роботу до установ, які забезпечували збройні сили або ж до військових навчальних закладів. Саме останнім способом вирішив скористатися й Г. Константинов, котрий саме закінчував Київський комерційний інститут, що означало й завершення дії відтермінування призову: вже 14 серпня 1914 р. він подав заяву директору інституту з проханням надати посвідчення про надійність, необхідне для вступу в Київське друге військове училище, що й було задоволено⁷. На цьому в його особовій справі насає хронологічна лакуна, що означало припинення навчання у виші.

25 травня 1918 р., тобто, коли в Україні утвердився Гетьманат П. Скоропадського, Г. Константинов (зазначивши себе як підпоручик, а отже, він

¹ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 131.

² Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 165. Арк. 40.

³ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 28.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 36.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 129.

⁶ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 42.

⁷ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 47–49.

усе ж потрапив до лав військових) звернувся до ректора Київського комерційного інституту з проханням видати залікове свідоцтво, але без стягнення платні, оскільки «добровольцем пішов на військову службу у 1914 р.»¹. У відповідь йому того самого дня було виписане тимчасове свідоцтво². Це означало, що він прослухав повний курс дисциплін, але для отримання диплома мав скласти випускні іспити. Але, оскільки копія диплому в його особовій справі відсутня, то можна припускати що випускних іспитів він не склав, що, вочевидь, пов'язано з черговою дестабілізацією політичної ситуації в Україні наприкінці 1918 р. Відповідно до його облікової картки з дисциплін він отримав протягом навчання переважно «3» та «4» і лише з кількох предметів мав «5»³.

Третя особа з-поміж ініціаторів заснування Еллінського (грецького) земляцтва, чию особову справу вдалося виявити, це Костянтин Стреміаді. Хоча його особова справа в архіві Київського комерційного інституту доволі куца, цікаво, що за доволі стислий період навчання в цьому виші він встиг увійти до складу ініціативної групи заснування Еллінського земляцтва. Це дає змогу припускати, що ця справа для нього була принциповою. Так, заява К. Стреміаді про вступ до інституту датується 12 серпня 1911 р., а про вибуття «внаслідок непередбачуваних обставин» — 21 лютого 1912 р.⁴, тоді як заява з проханням дозволити створення Еллінського земляцтва датована 11 лютого 1912 р.⁵ Отже, він долучився до цієї справи всього за 9 днів до вибуття з вишу, тобто все одно прагнув підтримати одноплемінників. Така солідарність засвідчується й тим, що його навчання в інституті оплачував один із його родичів. Також на момент вступу до інституту К. Стреміаді був грецьким підданним, але мешкав у Кишиневі й порушив клопотання про перехід у російське підданство⁶. При цьому з інших документів його особової справи довідуємося, що він народився в Бессарабії 1888 р. і там само здобув середню освіту (в Кишинівському комерційному училищі, яке закінчив 1911 р.)⁷.

Решта виявлених особових справ греків, котрі так само навчалися у Київському комерційному інституті, не були пов'язані з ідеєю створення Еллінського (грецького) земляцтва. А це закономірно дає підстави вести мову про те, що осіб грецької національності серед студентів цього вишу було більше за кількість ініціаторів заснування Еллінського (грецького) земляцтва.

Проте сумарно греків серед студентів цього вишу все-таки було доволі небагато. Цей висновок зроблений на підставі аналізу списків усіх вступників до Київського комерційного інституту з метою виявити з-поміж них приз-

¹ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 56.

² Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 60.

³ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 79.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 3. Спр. 3331. Арк. 14, 13.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 480. Арк. 1.

⁶ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 3. Спр. 3331. Арк. 14.

⁷ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 3. Спр. 3331. Арк. 20.

вища, котрі можуть бути ідентифіковані як грецькі або за регіоном, де зосереджувалися греки в Російській імперії (і що є єдиним способом суцільно охопити студентство цього вишу за наявності кількох десятків тисяч архівних справ таких осіб). Натомість тогочасна статистка не дуже допомагає, позаяк вона оперувала поняттями конфесійної належності. Греків, котрі були належні до християнства східного обряду, зараховували до широкої групи «православних». Ця група була другою за чисельністю серед студентів Київського комерційного інституту (поступаючись лише іудеям, тобто євреям), а з 1912 р. вийшла на перше місце (Чуткий, А. 2013а, с. 97–99, 205–213). Проте серед цієї групи абсолютну більшість становили росіяни та українці. Це засвідчується особливо великою кількістю земляцтв, сформованих за регіональним принципом, які представляли більше десятків регіонів власне Росії та були доволі численні (Чуткий, А. 2013б); а також діяльністю в інституті дуже численної Української студентської громади та понад десятка земляцтв, що представляли різні регіони України: Одеське, Полтавське, Чернігівське, Єлисаветградське, Миколаївське, Новозибківське, Подільське, Кременчуцьке, Роменське, Волинське, Кримське та ін.¹ Також до категорії «православні» в статистичній інформації про студентство, що її збирав інститут, належали вихідці з Молдови, Білорусі й православні з інших частин імперії. Те саме стосувалось і застосування умовної градації за етнічним чинником, оскільки в такому разі багатьох adeptів православ'я зараховували до категорії «росіян». Хоча їх могли зараховувати й до категорії «інших», до якої, наприклад, 1913 р. належало 34 студенти з 4357² (Чуткий, А. 2013а, с. 213). Але й у цьому випадку наочною є їх незначна частка у студентському контингенті Київського комерційного інституту. До того ж вони були не єдиною складовою й цієї групи.

Відповідно, частка греків серед студентства Київського комерційного інституту була доволі незначна. Хоча точні цифри навести проблематично внаслідок величезної кількості особових справ студентів цього вишу, на чому вже наголошувалося.

Інформацію про решту осіб грецької національності серед студентів Київського комерційного інституту (котрі не належали до ініціативної групи з заснування Еллінського (грецького) земляцтва), але чий особові справи також вдалося віднайти в архіві цього вишу, подано за хронологією їх вступу до нього.

З них першою, за часом вступу до Київського комерційного інституту, є Євгенія Котенджи. 12 серпня 1908 р. вона надіслала прохання про зарахування студенткою Київського комерційного інституту³. Своєю адресою зазначи-

¹ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 50, 51, 55, 137, 139, 140, 142, 321, 324, 325.

² Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 891.

³ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 3. Спр. 1748. Арк. 5.

ла с. Мангуп Катеринославської губ., тобто походила звідти ж, звідки і гаданий Г. Константинов. І навіть більше — заяви про вступ (на одне й те саме відділення) вони надіслали одночасно, що дає змогу припускати певну злагоженість дій, а отже і знайомство цих осіб між собою. Середню освіту Є. Котенджи, як видно з її документів, здобула в Херсонській Маріїнській жіночій гімназії. Вона так само належала до матеріально незабезпеченого студентства — сплачувала за навчання з суттєвою затримкою¹. Саме останнє, вочевидь, зумовило припинення її навчання в інституті: 3 лютого 1911 р. датовано відповідну її заяву². Тож саме тому вона не ввійшла до складу ініціативної групи з заснування Еллінського земляцтва — на той час уже не навчалася в інституті.

1909 р. на навчання до Київського комерційного інституту вступив Дмитрій Єгоров³. Як випливає з посвідчення, виданого 1909 р. у волосному правлінні, він мав 24 роки (тобто народився 1885 р.), був греком (цікава констатація національності в тогочасному діловодстві), належав до поселян с. Камари Маріупольського повіту⁴. Тобто, як і більшість виявлених греків, котрі народилися в Україні, походив із Приазов'я. Також з його заяви про вступ до Київського комерційного інституту випливає, що до того він закінчив Феодосійський учительський інститут.

Уже в липні 1910 р., тобто наприкінці першого курсу навчання в Київському комерційному інституті, Д. Єгоров виявив бажання скласти вступні іспити до Московського сільськогосподарського інституту⁵. Проте з невідомих причин залишився в комерційному інституті, закінчив у ньому повний курс навчання і, склавши восени 1914 р. випускні іспити, отримав диплом кандидата економічних наук другого розряду, тобто без відзнаки⁶. Цікаво, що попри загалом посередні оцінки, Д. Єгоров вивчав в інституті, окрім двох іноземних мов, що було обов'язково, ще й турецьку⁷ і сам зазначав, що «вільно володіє нею»⁸. Останнє можна пояснювати його бажанням використати отримані знання в зовнішньоторговельній діяльності, що засвідчується й виконанням дипломної роботи на тему «Наша зовнішня торгівля»⁹. Отже, навчальний заклад він вибрав свідомо.

Також опосередковано можна «проявити» міру його патріотизму до Російської імперії. Тут спостерігаємо властиве й для інших студентів-греків цього вишу небажання проходити військову службу і тим більше — воювати

¹ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 3. Спр. 1748. Арк. 4.

² Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 3. Спр. 1748. Арк. 3.

³ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 699. Арк. 1.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 699. Арк. 99.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 699. Арк. 14, 15.

⁶ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 699. Арк. 34.

⁷ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 699. Арк. 52.

⁸ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 699. Арк. 81.

⁹ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 699. Арк. 81.

за неї. Так, невдовзі після вступу на навчання до інституту Д. Єгоров прохав про відтермінування військового призову, що було потворено й згодом¹, отже, і він не бажав переривати навчання заради цього. А одразу після закінчення навчання в інституті (що означало й втрату відтермінування призову) Д. Єгоров вступив на викладацьку роботу (в Києві), що також гарантувало уникнення мобілізації².

Влітку 1913 р. на навчання на економічне відділення Київського комерційного інституту вступив Микола Константиніді³. Показово, що на той момент він перебував студентом «старших курсів» Варшавського політехнічного інституту⁴. Оскільки він походив із Таганрога (де 1907 р. закінчив середнє восьмикласне технічне училище), то можна припускати, що його перехід з Варшави до Києва був зумовлений прагненням здобувати вищу освіту ближче до дому. Проте завершити навчання він не зміг, бо восени 1914 р. вибув з інституту за невідомих причини⁵. Проте безперечно, що на це вплинули обставини Першої світової війни.

Інший вступник до Київського комерційного інституту в 1913 р. Георгій Ульянов належить до грецької громади опосередковано — внаслідок фіксації його хрещення в 1892 р. у Грецькій Троїцькій церкві м. Сімферополя⁶, що була головною церквою грецької громади Криму і в якій хрестили саме дітей грецької національності. Його батько був сімферопольським купцем. При цьому родина була заможною — заява про вступ до інституту адресувалася з Сімферополя, «з власного будинку»⁷. Середню освіту Г. Ульянов здобував спочатку в Сімферопольському, а потім у Харківському комерційному училищі (де навчався переважно на «3») і після його закінчення 1913 р. одразу вступив до Київського комерційного інституту⁸.

Зразу після вступу до Київського комерційного інституту Г. Ульянов прохав надати відтермінування призову, що було задоволено⁹ і, як уже наголошувалося, було типовим явищем. У червні 1914 р. він був виключений з інституту, позаяк невчасно сплатив за навчання. Проте саме починалася Перша світова війна. Тож Г. Ульянов уже в серпні 1914 р. посилено прохав про відновлення серед студентів, що теж слід пов'язувати з загрозою мобілізації, оскільки про відрухування було повідомлено військовоє присутствіє за місцем його приписки¹⁰. Він був відновлений, але знову затримався з поверненням

¹ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 699. Арк. 72, 77.

² Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 699. Арк. 89, 98.

³ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 6. Спр. 614. Арк. 1.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 6. Спр. 614. Арк. 9–11.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 6. Спр. 614. Арк. 15.

⁶ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1958. Арк. 9.

⁷ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1958. Арк. 1.

⁸ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1958. Арк. 43, 3–4.

⁹ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1958. Арк. 17.

¹⁰ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1958. Арк. 23, 24.

до навчання в інституті. Останнє Г. Ульчіїв пояснював у зверненні до директора інституту смертю матері, а невдовзі «смертю брата на війні з ворогом (151X) і клопотами з перевезення тіла додому (7XI)»¹ — коротке свідчення, що вказує і на перші жертви війни, і на, час необхідний для переїзду. Це знову засвідчує важливість досліджень макроісторії через мікрорівень — задля отримання конкретних фактів для найповнішої реконструкції реального стану справ, для «проявлення» обставин повсякденного життя тогочасного суспільства. Повертаючись до особи Г. Ульчіїва, зазначимо, що на цьому життєві потрясіння його не полишили — у квітні 1915 р. помер батько², вочевидь, під впливом попередніх смертей близьких і загального погіршення ситуації.

Закономірно, що зазначені потрясіння підірвали матеріальне становище Г. Ульчіїва. Тож сам процес навчання розтягся — аж до 1918 р. При цьому навесні 1918 р. він прохав про можливість скласти останні «хвости» з навчання в інституті без внесення плати, оскільки, як він сам зазначав у зверненні до директора інституту: «У теперішній час я володію вкрай незначним бюджетом, чого може вистачити хіба на те, щоб не опинитися викинутим на вулицю»³. Це прохання було задоволено і допомогло йому завершити навчання в інституті. При цьому з життєпису, який склав Г. Ульчіїв, випливало, що він планував повернутися до Криму аби працювати в земстві за напрямом позашкільної освіти⁴. Це засвідчувало зміну життєвих планів і розуміння пріоритетності здобувати щоденний хліб задля виживання в нових обставинах.

Наступним за часом вступу йде Георгій Попандопуло: 5 липня 1914 р. в Київському комерційному інституті було отримано його заяву з проханням про вступ⁵. Із неї довідуємося, що Г. Попандопуло саме закінчив Ставропольську духовну семінарію, а народився 1891 р. в родині псаломщика с. Грецьке Олександрівського повіту Ставропольської губ., за національністю грек і жив за рахунок батька та брата⁶. З копії послужного списку батька Г. Попандопуло Кирила випливає, що останній народився 1866 р. в селянській родині, мав домашню освіту, псаломщиком служив з 1884 р. і на 1913 р. мав восьмеро дітей⁷. При цьому старший із дітей працював псаломщиком в одному з сіл Кубанської обл., а старша з доньок була заміжня за псаломщиком⁸, що засвідчило на загал невластиву для інших етносів початку ХХ ст. тенденцію до продовження принаймні окремими представниками грецької молоді священницької кар'єри. Це в принципі відповідало особливій ролі Право-

¹ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1958. Арк. 27.

² Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1958. Арк. 31.

³ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1958. Арк. 33.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 1958. Арк. 43.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 4. Спр. 3969. Арк. 9.

⁶ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 4. Спр. 3969. Арк. 9 зв.

⁷ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 4. Спр. 3969. Арк. 15 зв. — 16.

⁸ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 4. Спр. 3969. Арк. 16.

славної Церкви в Греції та серед грецької нації, що обумовлювалося її консолідаційною роллю в грецькому суспільстві.

17 вересня 1914 р. Г. Попандопуло надіслав зі Ставрополя прохання про повернення своїх документів, зазначивши, що мав сильне бажання навчатися саме у Київському комерційному інституті, але «фінанси не дали змоги»¹. Отже, до навчання в інституті він не приступив.

Наступний студент-грек у стінах Київського комерційного інституту, чю особову справу вдалося віднайти в архіві цього вишу, — Володимир Паппадато — був сином міщанина з м. Ростова-на-Дону, де він народився 1896 р. й здобув середню освіту — в червні 1913 р. закінчив місцеве реальне училище (з оцінками «3», «4» та «5»)². З літа по жовтень 1913 р. він працював контролером пасажирських квитків на пароплаві «Волга», а з листопада 1913 р. по червень 1914 р. — конторником на Владикавказькій залізниці³.

11 червня 1914 р. до канцелярії Київського комерційного інституту надійшло прохання В. Паппадато про зарахування на економічне відділення, що було задоволено⁴. При цьому в супровідному бланку в графі «національність» він зазначив «грек», а також написав, що посвідченням особи є «національний паспорт із перекладом», тобто він мав грецьке підданство, хоча місцем народження та проживання вказано Ростов-на-Дону⁵. Зазначу, що в копії метричного витягу його батько фігурує як грецький підданий і так само грецьким підданим був і його хрещений батько⁶, що тільки засвідчує тісну консолідацію вихідців із Греції та почасти й прагнення зберегти зв'язки з історичною батьківщиною. Варто наголосити й на тому, що в автобіографії, яку склав В. Паппадато 1914 р., написано, що його батьки «переїхали до Росії коло сорока років тому», тобто близько 1874 р. «й у 1906 р. перевелись у російське підданство»⁷. Далі в автобіографії він зазначав, що «влітку 1909 р. я їздив із мамою та сестрою до Греції, частину літа прожив у Афінах, а частину на острові Кефалонії поблизу м. Аргустолі»⁸. Варто зазначити, що з-поміж численних автобіографій студентів, які ми опрацювали, це перший приклад такого докладного опису поїздки за кордон (хоча чимало студентів мали такий досвід). Тому його можна пояснювати незабутніми враженнями від потрапляння на історичну батьківщину, а отже, і про глибокий патріотизм грецької громади України початку ХХ ст. Принаймні подібних пасажів ми не зустрінемо в автобіографіях представників інших етносів, котрі тоді навчалися у Київському комерційному інституті — останні тра-

¹ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 4. Спр. 3969. Арк. 7–7 зв.

² Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 4. Спр. 4028. Арк. 10.

³ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 4. Спр. 4028. Арк. 13–13 зв., 9.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 4. Спр. 4028. Арк. 8.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 4. Спр. 4028. Арк. 8.

⁶ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 4. Спр. 4028. Арк. 12.

⁷ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 4. Спр. 4028. Арк. 13.

⁸ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 4. Спр. 4028. Арк. 13.

диційно звертали увагу на прозаїчніші моменти. Тож це робить даний спогад В. Паппадато особливо цінним.

Восени 1915 р. більшість київських вишів були евакуйовані на схід, відповідно до розпорядження влади. Не оминула ця доля й Київський комерційний інститут. Директор останнього взяв участь у відповідній нараді, яку організували для керівників навчальних закладів Києва військові, на котрій було прийнято рішення про евакуацію більшості з них на відстань не менше за 300 верст на схід від Дніпра¹. Враховуючи, що більшість викладачів інституту (включно з директором) мали основним місцем праці Університет св. Володимира, то це обумовило евакуацію інституту саме до цього міста (Чуткий, А. 2013а, с. 281–284), оскільки туди евакуювався й Університет св. Володимира (Губерський, Л. В., гол. ред. 2019, с. 315, 327–332). Як наслідок, Саратов був переповнений різними категоріями біженців та евакуйованих, що суттєво підняло ціни на життя в ньому (Чуткий, А. 2013а, с. 291–295). Відповідно, чимало студентів мусили відмовитися від евакуації до Саратова (що характеризувало й студентів інших вишів²), бо це було матеріально вкрай тяжко зробити. Зазначу, що навіть представники професури в цей час вивели питання економічного життя на перше місце, а окремі з-поміж них, наприклад О. О. Русов, М. Ф. Владимирський-Буданов тощо, померли у незвичних кліматичних умовах і внаслідок складнощів евакуації та життя в умовах війни загалом.

В. Паппадато цілком вписувався в цю загальну картину. 1 листопада 1915 р. він надіслав директору Київського комерційного інституту прохання про звільнення від плати за навчання та надання академвідпустки. При цьому все пояснювалося саме обставинами часу: «Переведення інституту до м. Саратова і суттєве подорожчання життя в останньому зробили неможливим мій приїзд до Саратова для продовження навчання ... Війна та її наслідки так круто змінили мої матеріальні обставини, що тепер я полишений на власні сили й грошової підтримки чекати нізвідки не могу»³. Далі В. Паппадато пояснював, що «мириться із перспективою втрати цілого навчального року, але думка позбутися назавжди вищої освіти, до якої я прагнув з дитинства, не може зустріти співчуття в моїй душі»⁴. Тому В. Паппадато й прохав про згадані пільги. Та, на жаль, йому було відмовлено — відповідна постанова правління інституту, датована 31 грудня (!) 1915 р., — також штрих до змалювання тогочасної ситуації. 8 січня 1916 р. датовано лист В. Паппадато до канцелярії інституту з проханням про повернення своїх документів за адресою в Ростові-на-Дону⁵. На цьому його особова справа в архіві інституту припинилася.

¹ Держархів м. Києва. Ф. 16. Оп. 354. Спр. 99. Арк. 4, 6.

² Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1279. Арк. 40.

³ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 4. Спр. 4028. Арк. 7.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 4. Спр. 4028. Арк. 7.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 4. Спр. 4028. Арк. 2.

Ось так яскраво (оскільки все показано на конкретному прикладі) постає злам долі простої людини в обставинах Першої світової війни — явище, характерне для багатьох осіб того часу. Оскільки ж такі факти мали поширення в стінах різних вишів, то вони закономірно посилювали негативне ставлення студентства до імперської влади і як наслідок — забезпечували опозиційні політичні рухи такою живильною силою як студентська молодь, на чому наголошували сучасники (Спекторский, Е. 1935, 2007, с. 85–88). У випадку Київського комерційного інституту це проявилось у швидкому усуненні його директора М. В. Довнар-Запольського з цієї посади, навіть попри його особливий лібералізм та першість у вітанні лютневої революції¹. Хоча тут відіграли значну роль і внутрішні інтриги, зокрема й відома справа Сташевського, що тоді набула нового оберту (Чуткий, А. 2014). Отже, Перша світова війна справді стала детермінантом потрясінь, ламання сформованих устоїв і водночас відкривала шлях для найрізноманітніших радикальних дій.

Останнім за часом вступу (але не за значущістю) з-поміж студентів Київського комерційного інституту, котрі мали грецьке походження, йде Сава Ялі — згодом активний учасник грецького національно-культурного відродження в Україні. Як впливає з копії метричного витягу, він народився 1 листопада 1895 р. у с. Саргани Маріупольського повіту Катеринославської губ. При цьому як хрещені батьки знову виступали представники місцевої грецької громади, а його мати швидше за все була донькою місцевого псаломщика², що знову засвідчує значну консолідованість (як у плані місця проживання, так і взаємодопомоги) місцевих греків. Середню освіту С. Ялі здобув у Маріупольському реальному училищі Гіацинтова, яке закінчив 1915 р., переважно з оцінками «3» і «4» й лише з «Закону Божого» та «російської мови» мав «5»³.

1 серпня 1915 р. С. Ялі з с. Саргани Маріупольського повіту надіслав директору Київського комерційного інституту заяву з проханням про зарахування на економічне відділення, що було задоволено⁴. Зазначу, що момент був украй складний — інститут перебував у процесі евакуації до Саратова (Чуткий, А. 2013а, с. 277–301). Тож далеко не всі з тогочасних абітурієнтів змогли вступити на навчання. Наприклад, виходець із Воронізької губ. С. Федоров, котрий намагався вступити до Київського комерційного інституту 1915 р., так і не був зарахований із незрозумілих причин⁵. Останнє можна пояснювати й порушенням документообігу внаслідок евакуації інституту.

Так само доволі непросто складалось і навчання абітурієнтів 1915 р., оскільки багатьох із них було примусово мобілізовано — свідченням цьо-

¹ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 222.

² Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 5. Спр. 9325. Арк. 11, 16, 38.

³ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 5. Спр. 9325. Арк. 6, 7, 40–41.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 5. Спр. 9325. Арк. 4.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 5. Спр. 8218.

го було оформлення в канцелярії інституту спеціальних архівних справ, що є переліком мобілізованих першокурсників¹.

Проте С. Ялі вдалось уникнути мобілізації і він продовжив навчання. Не в останню чергу внаслідок проблем зі здоров'ям, що впливає з наявних у його особовій справі (з архіву цього вишу) документів. Так, у ній зберігається свідоцтво про визнання С. Ялі цілковито непридатним до військової служби внаслідок перевірки 3 травня 1916 р., тому він був «звільнений назавжди від служби»². 9 серпня 1917 р. датовано посвідчення про відсутність підстав для мобілізації С. Ялі, оскільки він був визнаний «цілковито непридатним ... до військової служби»³. Це посвідчення надали у відповідь на прохання С. Ялі про відсутність підстав для його мобілізації. Оскільки ж це прохання адресувалося з с. Сартани Маріупольського повіту Катеринославської губ.⁴, то це вказує на той факт, що на час канікул він, як і більшість студентів, їздив додому.

Також відомо, що в період евакуації Київського комерційного інституту до Саратова С. Ялі виїхав до цього міста⁵, тобто здобував вищу освіту далі.

3 листопада 1917 р. датовано заяву С. Ялі до міліції Києва про втрату посвідчення студента Київського комерційного інституту⁶. На цьому його особова справа в архіві Київського комерційного інституту припиняється. Натомість в іншій справі з архіву Київського комерційного інституту зберігаються чотири бланки екзаменаційних заяв С. Ялі за грудень 1915 — січень 1917 р., усі іспити складено на «3»⁷.

Всі зазначені документи, пов'язані з С. Ялі, зберігаються з-поміж описів справ студентів, котрі не закінчили навчання, тому можна робити висновок, що десь наприкінці 1917 р. він припинив освітній процес. Це тим вірогідніше, якщо врахувати наростання політичної ситуації навколо Києва саме в той час. Також дослідники, котрі вивчають цю особистість, стверджують, що наприкінці 1917 р. він вже повернувся додому, де включився в організацію більшовицьких органів влади (Лебедева, В. П. & Узбек, Е. А. & Дзюбенко, Н. А. 2009, с. 228–229).

Висновки. Проект створення Еллінського (грецького) земляцтва студентів Київського комерційного інституту залишився нереалізованим через незначну кількість греків серед студентського контингенту цього вишу. Останні справді були невеликою групою, точну їхню чисельність важко встановити через їх включення у тогочасній статистиці до категорії «православні».

¹ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1443, 1444 та ін.

² Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 5. Спр. 9325. Арк. 27.

³ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 5. Спр. 9325. Арк. 2–2 зв.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 5. Спр. 9325. Арк. 3.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 5. Спр. 9325. Арк. 32–33.

⁶ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 5. Спр. 9325. Арк. 1.

⁷ Держархів м. Києва. Ф. 153. Оп. 14. Спр. 6252. Арк. 1–4.

Останнє в принципі відповідає й чисельності грецької громади у тогочасному населенні України, а тому цілком закономірно.

Водночас сама спроба створити цю організацію засвідчувала, що греки, навіть у випадку невеликої кількості, прагнули до консолідації. Це, в поєднанні з самою назвою організації, яку вони планували створити, засвідчує високий ступінь патріотизму та національної свідомості, властивий для греків в Україні на початку ХХ ст., що було доволі показовою рисою, яка, вочевидь, стала одним із чинників, який згодом забезпечив грецьке національно-культурне відродження в період політики т. зв. «коренізації».

Отримано висновок про переважання серед виявлених студентів-греків Київського комерційного інституту вихідців з Приазов'я. Це узгоджується з наявними дослідженнями з історії грецької діаспори в Україні.

Сам факт виявлення цілої групи греків серед студентів Київського комерційного інституту засвідчує потяг грецької молоді до здобуття економічної освіти, а отже й до подальшої реалізації себе в цій сфері діяльності, що відповідало модерним віянням у європейському суспільстві початку ХХ ст.

При цьому спрямування на шлях здобуття саме економічної освіти свідчило про особливо різку «меркантилізацію» тогочасної молоді, що було як наслідком загальної кризи старих цінностей, так і свідченням усе більшого зубожіння значної частини мешканців імперії, що особливо посилилось у роки Першої світової війни. В контексті даного дослідження переважання незаможних осіб серед студентів-греків (що водночас було і загальною рисою для більшості студентів Київського комерційного інституту) засвідчується конкретними фактами, що додають штрихів до реконструкції повсякденного життя студентства України початку ХХ ст. Так, їхні місячні бюджети були доволі мізерні — не перевищували кількох десятків рублів (з яких близько 6 руб. витрачалося на знімання кімнати і ще від 3 до 5 руб. ішло на харчування) і в підсумку не вповні забезпечувало навіть мінімальні життєві потреби. Водночас батьки (через незаможність) мало могли допомогти дітям. А внаслідок високої конкуренції останнім було складно знайти підробітки (серед яких переважало репетиторство) в Києві. Тож чимало студентів полишали навчання, йдучи на службу.

Переважання незаможних осіб серед студентів Київського комерційного інституту — явище, що характеризувало тодішнє студентство загалом і може розглядатись як один із лейтмотивів панування опозиційних настроїв з-поміж студентства Російської імперії початку ХХ ст. При цьому такий негативний зовнішній чинник, як Перша світова війна, логічно посилив бідність студентів і закономірно підштовхував їх саме до радикальних дій, яким віддають перевагу молоді особи. А тим більше за умов невирішування владою їх проблем і водночас намаганням використати молодь для вирішення власних цілей — «залатати» дірки на фронті шляхом посиленої мобілізації молоді, що й мало місце по мірі затягування Першої світової війни.

Через усе це закономірно, що студенти масово прагнули уникнути призову. Останнє здійснювалося шляхом зтягування навчання або переходу до військових навчальних закладів чи вступу на роботу до установ і організацій, які працювали на фронт, бо це гарантувало уникнення мобілізації. Все це засвідчено й на прикладі студентів-греків, а отже, вони не сприймали Російську імперію як «свою» державу, що підтверджується і бажанням окремих з-поміж них добровільно вступити до лав грецької армії в період балканських війн.

Також масове небажання студентів воювати закономірно посилювало антивоєнні, а отже й антиурядові настрої в їх середовищі, що штовхало студентів (і молодь загалом) в обійми тієї політичної сили, що найбільш послідовно виступала за припинення війни. І оскільки такою силою позиціонували себе більшовики, то найдієвіша частина суспільства схилилась у їхній бік, що в підсумку було одним із факторів їхньої перемоги в боротьбі за владу на постімперському просторі.

Таким чином, це дослідження узгоджується з наявним історичним дискурсом із вивчення історії грецької громади та історії студентства в Україні початку ХХ ст. та навіть з історії України в роки Першої світової війни загалом, а також доповнює його новими фактами.

Враховуючи новизну виявлених архівних документів, що були покладені в основу цього дослідження, до перспектив подальших розвідок у даному напрямі можна віднести науково-пошукові роботи у вітчизняних архівах з метою виявлення нових комплексів архівних документів з історії вищої школи та максимально повної реконструкції етнічного «обличчя» студентства в Україні. В підсумку надзвичайно значущим може стати створення комплексного дослідження місця студентства України в політичній боротьбі в часи Української революції 1917–1921 рр. Таке дослідження матиме надзвичайну цінність для пояснення політичних, національних, етно-конфесійних та інших симпатій, що панували в середовищі студентства (а відповідно й тих груп, котрі вони представляли) в Україні напередодні Української революції 1917–1921 рр., що й визначило подальшу диференціацію цієї групи, яка відіграла помітну роль у ній.

Араджиони, М. А. 1999. *Греки Крима и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в. — 90-е гг. XX в.)*. Симферополь.

Гедьо А. 2001. *Джерела з історії греків Північного Приазов'я. Кінець XVIII — початок ХХ ст.* Київ.

Губерський, Л. В. (гол. ред.). 2019. *Історія Київського університету*. Т. 1. Київ: Київський університет.

Диса, К. & Бетлій, О. & Мартинюк, О. (ред.). 2016. *Живучи в модерному місті: Київ кінця ХІХ — середини ХХ ст.* Київ: Дух і Літера.

Жмудський, О. З. (відп. ред.). 1959. *Історія Київського університету (1834–1959)*. Київ: Видавництво Київського університету.

Іванов, А. Е. 1991. *Высшая школа России в конце XIX — начале XX в.* Москва: Институт истории АН СССР.

Іванов, А. Е. 1999. *Студенчество России конца XIX — начала XX века. Социально-историческая судьба*. Москва: Росспэн.

Іванов, А. Е. 2002. Студенческая «самопомощь» в высшей школе Российской империи конец XIX — начало XX в. *Отечественная история*. № 4. С. 35–50.

Іванов, А. Е. 2001. Студенческие землячества в России (конец XIX — начало XX века). *Россия и современный мир*. № 3. С. 138–149.

Іванов, А. Е. 2004. *Студенческая корпорация России конца XIX — начала XX века: опыт культурной и политической самоорганизации*. Москва: Новый хронограф.

Калакура, О. 2007. *Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті*. Київ: Знання України.

Кальницький, М. 2014. *Гимназии и гимназисты*. Киев: Сидоренко В. Б.

Кальницький, М. 2012. *Еврейские адреса Киева: путеводитель по культурно-историческим местам*. Киев: Дух і літера.

Касименко, О. К. (гл. ред.). 1984. *История Киева*. Т. 2. Киев: Наукова думка.

Кобченко, К. А. 2007. *«Жіночий університет Святої Ольги»: історія Київських вищих жіночих курсів*. Київ: Леся.

Ковалинский, В. В. 1998. *Меценаты Киева*. Киев: Кий.

Коженьовський, М. 2015. *За Золотими ворітьми. Суспільно-культурна діяльність поляків у Києві в 1905–1920 роках*. Київ: Дух і Літера.

Кругляк, М. 2011. Матеріальне становище студентів підросійської України (друга половина XIX — початок XX ст.). *Історична панорама*. № 13. С. 7–31.

Кругляк, М. 2012. Шлюб і сім'я в житті студентів підросійської України другої половини XIX — початку XX ст. *Мандрівець*. № 5. С. 45–52.

Кругляк, М. 2015. *Життя та побут студентства підросійської України другої половини XIX — початку XX ст.* Житомир: Волинь.

Лебедева, В. П. & Узбек, Е. А. & Дзюбенко, Н. А. 2009. *«Мы есть. Мы были. Будем Мы».* «Греческая операция» НКВД в Харькове. Харьков: Тимченко А. Н.

Лиховодов, В. І. та ін. 2007. *КПІ. Перше століття: історичний огляд*. Київ: Такі справи.

Лисевич, І. Т. 1997. Польська національна меншина в Наддніпрянській Україні. *Український історичний журнал*. № 2. С. 43–54.

Макаров, А. Н. 2005. *Киевская старина в лицах. XIX в.* Киев: Довіра.

Милуков, П. Н. 1902. Университеты в России. *Энциклопедический словарь Ф. Р. Брокгауза — И. А. Эфрона*. Т. 68. Санкт-Петербург. С. 788–800.

Міхневич, Л. В. 2011. *Розвиток юридичної науки і освіти в Київському комерційному інституті — Київському інституті народного господарства (1906–1930 рр.)*. Київ: КНЕУ.

Палладіна, Т. 2002. *Римсько-Католицька Церква у Києві*. Київ: Кайрос.

Полянская, Л. И. 1958. Документы к истории высшего образования в России. *Исторический архив*. № 1. С. 222–227.

Посохов, І. С. 2013. *Студентство університетів Російської імперії XIX — початку XX ст.: становлення та еволюція субкультури*. Харків: Раритети України.

Самойленко, Г. В. & Самоїленко, О. Г. 2005. *Ніжинська вища школа: сторінки історії*. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, Аспект-Поліграф.

Спекторский, Е. В. 1935 (2007). *Столетие Киевского университета св. Владимира*. Белград. Репринт. вид. Київ.

Терентьева, Н. А. 1999. *Греки в Украине: Экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII–XX вв.)*. Киев: Аквилон-Пресс.

Терентьева, Н. О. 2004. Греки в Україні. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка. Т. 2. С. 189.

Терентьева, Н. & Балабанов, К. 2008. *Греки в Україні: історія та сучасність*. Київ: Аквілон-Плюс. Ч. 1.

Чуткий, А. І. 2018. Вища школа Кисва в умовах Першої світової війни: ставлення студентів до мобілізації як індикатор лояльності до імперії. *Гілея*. Вип. 136 (№ 9). С. 120–126.

Чуткий, А. І. 2019. Від долі студентства до долі імперії: реконструкція «портрету» студентів-росіян у Києві на початку ХХ ст. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*. Вип. XV. С. 127–139.

Чуткий, А. 2014. Гісторія адстауки Мітрафана Доунар-Запольскага з посады дырэктара Кіеускага камерцыйнага інстытута. *Беларускі гістарычны часопіс*. № 2 (175). С. 35–41.

Чуткий, А. І. 2010. Еволюція студентського контингенту Київського комерційного інституту. *Київська старовина*. № 1. С. 35–45.

Чуткий, А. І. 2011. Етнічний склад студентського контингенту та національне питання в Київському комерційному інституті. *Література та культура Полісся*. Вип. 65. С. 126–138.

Чуткий, А. І. 2013а. *Київський комерційний інститут: витоки та історичний поступ (1906–1920 рр.)*. Ніжин: Лисенко М. М.

Чуткий, А. І. 2013б. Студенческие землячества Киевского коммерческого института. *Проблемы славяноведения*. Вип. 15. С. 102–120.

Чуткий, А. І. 2011. Самоорганізація студентства Київського комерційного інституту як одна із складових історії зародження профспілкового руху в Україні. *Гілея*. Вип. 51 (№ 9). С. 40–46.

Чуткий, А. І. 2008. Український студентський гурток у Київському комерційному інституті (1908–1914 рр.). *Пам'ятки: археографічний щорічник*. Т. 8. С. 122–128.

Щетинина, Г. І. 1987. *Студенчество и революционное движение в России. Последняя четверть XIX в.* Москва: Наука.

Яковлев, В. П. 1972. Самодержавие и российские университеты в годы реакции (1907–1911). *Вестник Ленинградского университета*. № 8. С. 42–48.

Якубова, Л. Д. 1999. *Маріупольські греки (етнічна історія): 1778 р. — початок 30-х років ХХ ст.* Київ: [б.в.].

Aradzhioni, M. A. 1999. *Греки Kryma i Priazov'ja: istorija izuchenija i istoriografija jetnicheskoi istorii i kul'tury (80-e gg. XVIII v. — 90-e gg. XX v.)* [The Greeks of Crimea and Azov Region: History of Study and Historiography of Ethnic History and Culture (the 80's of the 18th Century — the 90's of the 20th Century)]. Simferopol'. [in Russian]

Hedo A. 2001. *Dzherela z istorii hrekiv Pivnichnoho Pryazov'ia. Kinets XVIII — pochatok XX st.* [Sources on the History of Greeks from Northern Azov Region. Late 18th — Early 20th Cent.]. Kyiv. [in Ukrainian]

Huberskyi, L. V. (hol. red.). 2019. *Istoriia Kyivskoho universytetu* [History of Kyiv University]. Т. 1. Kyiv: Kyivskiy universytet. [in Ukrainian]

Dysa, K. & Betlii, O. & Martyniuk, O. (red.). 2016. *Zhyvuchy v modernomu misti: Kyiv kintsia XIX — seredyny XX st.* [Living in a Modern City: Kyiv in the Late 19th — Middle 20th Century]. Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian]

- Zhmudskiy, O. Z. (vidp. red.). 1959. *Istoriia Kyivskoho universytetu (1834–1959) [History of Kyiv University (1834–1959). 1959. Kyiv].* Kyiv: Vydavnytstvo Kyivskoho universytetu. [in Ukrainian]
- Ivanov, A. E. 1991. *Vysshaja shkola Rossii v konce XIX — nachale XX v. [Higher School of Russia in the Late XIX — Early XX century].* Moskva: Institut istorii AN SSSR. [in Russian]
- Ivanov, A. E. 1999. *Studenchestvo Rossii konca XIX — nachala XX veka. Social'no-istoricheskaja sud'ba [Students of Russia in the Late 19th — Early 20th Centuries. Socio-historical Destiny].* Moskva: Rossipjen. [in Russian]
- Ivanov, A. E. 2002. *Studencheskaja «samopomoshh'» v vysshej shkole Rossijskoj imperii konec XIX — nachalo XX v. [Students «Self-help» in the Higher School of the Russian Empire at the End of 19th — Beginning of 20th Century]. Otechestvennaja istorija. № 4. S. 35–50.* [in Russian]
- Ivanov, A. E. 2001. *Studencheskie zemljachestva v Rossii (konec XIX — nachalo XX veka) [Student Communities in Russia (the Late 19th — Early 20th Century)]. Rossiya i sovremennyj mir. № 3. S. 138–149.* [in Russian]
- Ivanov, A. E. 2004. *Studencheskaja korporacija Rossii konca XIX — nachala XX veka: opyt kul'turnoj i politicheskij samoorganizacii [Student Corporation of Russia at the end of XIX — Beginning of XX Century: Experience of Cultural and Political Self-Organization].* Moskva: Novyj hronograf. [in Russian]
- Kalakura, O. 2007. *Poliaky v etnopolitychnykh protsesakh na zemliakh Ukrainy u XX stolitti [Poles in Ethnopolitical Processes on the Lands of Ukraine in the 20th Century].* Kyiv: Znannia Ukrainy. [in Ukrainian]
- Kal'nickij, M. 2014. *Gimnazii i gimnazisty [Gymnasiums and Gymnasium Students].* Kiev: Sidorenko V. B. [in Russian]
- Kal'nickij, M. 2012. *Evrejskie adresa Kieva: putevoditel' po kul'urno-istoricheskim mestam [Jewish Addresses in Kiev: Guide to Cultural and Historical Places. Kyiv].* Kiev: Duh i litera. [in Russian]
- Kasimenko, O. K. (gl. red.). 1984. *Istorija Kieva [History of Kiev].* T. 2. Kiev: Naukova dumka. [in Russian]
- Kobchenko, K. A. 2007. *«Zhinochy universytet Sviatoi Olhy»: istoriia Kyivskykh vyshchyykh zhinochykh kursiv [«Saint Olga Women University»: the History of Kyiv Higher Courses for Women].* Kyiv: Lesia. [in Ukrainian]
- Kovalinskij, V. V. 1998. *Mecenaty Kieva [Patrons of Kiev].* Kiev: Kij. [in Russian]
- Kozhenovskyi, M. 2015. *Za Zolotyj voritmy. Suspilno-kulturna diialnist poliakiu u Kyievi v 1905–1920 rokakh [Behind the Golden Gate. Socio-cultural Activities of the Poles in Kyiv in 1905–1920].* Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian]
- Kruhliak, M. 2011. *Materialne stanovyshche studentiv pidrosiiskoi Ukrainy (druga polovyna XIX — pochatok XX st.) [Financial Condition of the Students of Under-Russian Ukraine (the 2nd Half of the 19th — Early 20th Century)]. Istorychna panorama. № 13. S. 7–31.* [in Ukrainian]
- Kruhliak, M. 2012. *Shliub i sim'ia v zhytti studentiv pidrosiiskoi Ukrainy druhoi polovyny XIX — pochatku XX st. [Marriage and Family in the Life of Students of Under-Russian Ukraine of the 2nd Part of the 19th — Early 20th Century]. Mandrivets. № 5. S. 45–52.* [in Ukrainian]
- Kruhliak, M. 2015. *Zhyttia ta pobut studentstva pidrosiiskoi Ukrainy druhoi polovyny XIX — pochatku XX st. [Life and Routine of Under-Russian Ukraine Students in the 2nd Part of the 19th — Early 20th Century].* Zhytomyr: Volyn. [in Ukrainian]
- Lebedeva, V. P. & Uzbek, E. A. & Dzubenko, N. A. 2009. *«My est'. My byli. Budem My». «Grecheskaja operacija» NKVD v Har'kove [«We Are. We Were. We Will Be». «Greek Operation» of the NKVD in Kharkov].* Har'kov: Timchenko A. N. [in Russian]

- Lykhovodov, V. I. ta in. 2007. *KPI. Pershe stolittia: istorychnyi ohliad* [KPI. The First Century. Historical View]. Kyiv: Taki spravy. [in Ukrainian]
- Lysevych, I. T. 1997. Polska natsionalna menshyna v Naddnyprianskii Ukraini [Polish National Minority in the Dnieper Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 2. S. 43–54. [in Ukrainian]
- Makarov, A. N. 2005. *Kievskaja starina v lichah. XIX v.* [Kiev Antiquity in the Faces. The 19th Century]. Kiev: Dovira. [in Russian]
- Miljukov, P. N. 1902. *Universiteti v Rossii* [Universities in Russia]. *Jenciklopedicheskij slovar' F. R. Brokgauza — I. A. Jefrona*. T. 68. Sankt-Peterburg. S. 788–800. [in Russian]
- Mikhnevych, L. V. 2011. *Rozvytok yurydychnoi nauky i osvity v Kyivskomu komertsiiinomu instytuti — Kyivskomu instytuti narodnoho hospodarstva (1906–1930 rr.)* [The Development of Legal Science and Education at the Kiev Commercial Institute — Kyiv Institute of National Economy (1906–1930 Years)]. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian]
- Palladina, T. 2002. *Rymsko-Katolytska Tserkva u Kyievi* [Roman Catholic Church in Kyiv]. Kyiv: Kairos. [in Ukrainian]
- Poljanskaja, L. I. 1958. Dokumenty k istorii vysshego obrazovaniya v Rossii [Documents on the History of Higher Education in Russia]. *Istoricheskij arhiv*. № 1. S. 222–227. [in Russian]
- Posokhov, I. S. 2013. *Studentstvo universitetiv Rosiiskoi imperii XIX — pochatku XX st.: stanovlennia ta evoliutsiia subkultury* [Students of the Universities of the Russian Empire in the 19th — early 20th Cent.: Formation and Evolution of Subculture]. Kharkiv: Raryety Ukrainy. [in Ukrainian]
- Samoilenko, H. V. & Samoilenko, O. H. 2005. *Nizhynska vyshcha shkola: storinky istorii* [Nizhyn High School: the Pages of History]. Nizhyn: Vydavnytstvo NDU im. M. Hoholia, Aspekt-Polihraf. [in Ukrainian]
- Spektorskiy, E. V. (1935, 2007). *Stoletie Kievskogo universiteta sv. Vladimira* [Centenary of the Kiev University of St. Vladimir]. Belgrad. Reprint. vid. Kiev. [in Russian]
- Terent'eva, N. A. 1999. *Greki v Ukraine: Jekonomicheskaja i kul'turno-prosvetitel'skaja dejatel'nost' (XVII–XX vv.)* [Greeks in Ukraine: Economic, Cultural and Educational Activities (17th — 18th Cent.)]. Kiev: Akvilon-Press. [in Russian]
- Terentieva, N. O. 2004. Hreky v Ukraini [Greeks in Ukraine]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka. T. 2. S. 189. [in Ukrainian]
- Terentieva, N. & Balabanov, K. 2008. *Hreky v Ukraini: istoriia ta suchasnist* [Greeks in Ukraine: History and Modernity]. Kyiv: Akvilon-Plius. Ch. I. [in Ukrainian]
- Chutkyi, A. I. 2018. Vyshcha shkola Kyieva v umovakh Pershoi svitovoi viiny: stavlennia studentiv do mobilizatsii yak indyikator loialnosti do imperii [Kyiv High School in the First World War: Students' Attitude to Mobilization as an Indicator of Loyalty to the Empire]. *Hileia*. Vyp. 136 (№ 9). S. 120–126. [in Ukrainian]
- Chutkyi, A. I. 2019. Vid doli studentstva do doli imperii: rekonstruktsiia «portretu» studentiv-rosiiian u Kyievi na pochatku XX st. [From the Fate of the Student Body to the Fate of the Empire: Reconstruction of the «Portrait» of Students-Russians in Kyiv at the Beginning of the 20th Century]. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita*. Vyp. XV. S. 127–139. [in Ukrainian]
- Chutkyi, A. 2014. Historyja adstauki Mitrafana Dounar-Zapolskaha z pasady dyrektara Kijevskaha kamiercyjnahha instytuta [The Story of Resignation of Mitrofan Dovnar-Zapolsky from the Post of Director of the Kiev Commerical Institute]. *Bielaruski historychny časopis*. № 2 (175). S. 35–41. [in Belarussian]
- Chutkyi, A. I. 2010. Evoliutsiia studentskoho kontynhentu Kyivskoho komertsiiinoho instytutu [Evolution of the Student Contingent of the Kiev Commercial Institute]. *Kyivska starovyna*. № 1. S. 35–45. [in Ukrainian]

Chutkiy, A. I. 2011. Etnichniy sklad studentskoho kontynhentu ta natsionalne pytannia v Kyivskomu komertsiiinomu instytuti [The Ethnic Composition of the Student Contingent and the National Question at the Kyiv Commercial Institute]. *Literatura ta kultura Polissia*. Vyp. 65. S. 126–138. [in Ukrainian]

Chutkiy, A. I. 2013a. *Kyivskiy komertsiiinyi instytut: vytoky ta istorychniy postup (1906–1920 rr.)* [Kyiv Commercial Institute: Origins and Historical Progress (1906–1920)]. Nizhyn: Lysenko M. M. [in Ukrainian]

Chutkiy, A. I. 2013b. Studencheskie zemljachestva Kyivskogo komercheskogo instytuta [Self-Organization of Students in the Kyiv Commercial Institute]. *Problemi slavyanowedenija*. Vyp. 15. S. 102–120. [in Russian]

Chutkiy, A. I. 2011. Samoorhanizatsiia studentstva Kyivskoho komertsiiinoho instytutu yak odna iz skladovykh istorii zarozhzhennia profspilkovoho rukhu v Ukraini [Self-Organization of Students in the Kyiv Commercial Institute as one of the Components of the History of the Trade Union Movement Origin in Ukraine]. *Hileia*. Vyp. 51 (№ 9). S. 40–46. [in Ukrainian]

Chutkiy, A. I. 2008. Ukrainskiy studentskiy hurtok u Kyivskomu komertsiiinomu instytuti (1908–1914 rr.) [Ukrainian Student Circle at the Kyiv Commercial Institute (1908–1914)]. *Pam'iatky: arkheohrafichnyi shchorichnyk*. T. 8. S. 122–128. [in Ukrainian]

Shhetinina, G. I. 1987. *Studenchestvo i revoliucionnoe dvizhenie v Rossii. Poslednjaja chetvert' XIX v.* [Students and the Revolutionary Movement in Russia: the Last Quarter of the 19th Century]. Moskva: Nauka. [in Russian]

Jakovlev, V. P. 1972. Samoderzhavie i rossijskie universitety v gody reakcii (1907–1911) [Autocracy and Russian Universities in the Years of Reaction (1907–1911)]. *Vestnik Leningradskogo universiteta*. № 8. S. 42–48. [in Russian]

Yakubova, L. D. 1999. *Mariupolski hreky (etnichna istoriia): 1778 r. — pochatok 30-kih rokiv XX st.* [Mariupol Greeks (Ethnic History): 1778 — Early 30's of the 20th Century]]. Kyiv: [b.v.]. [in Ukrainian]

УДК 94:327.3 «1914»

DOI: 10.20535/2307-5244.52.2021.236158

О. В. Потехин

ORCID: 0000-0002-1856-2672

Сумський державний

педагогічний університет імені А. С. Макаренка

О. Potiekhin

Sumy State Pedagogical University named by A. S. Makarenko

ПРО ПРИЧИНИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПОЛЕМІЧНІ НОТАТКИ

On the Causes of the First World War: Polemical Notes

Згідно з запропонованою в статті концепцією головною причиною Першої світової війни були не реальні економічні, безпекові, соціальні чи будь-які інші проблеми, що їх буцімто прагнули розв'язати можновладці, або міс-